

José Luis Narbarte

Ernst Bloch eta kristautasunaren interpretapen eta praxi politiko-ateoen hasera

«Erlitjoaren gauzarik onena zera da: heretikoak sortu dituela».

«Atea bakarrik izan daiteke kristau on, kristaua bakarrik izan daiteke ateo on».

Bloch

Sarrera

Zer da kristau izate? Zertan datza kristau izatea? Zeintzuk dira kristautasunaren hiru edo lau elementu oinarriko eta berezgarriak? Nor da kristau? Euskal Herriaren historia zehar askok egin dio galdera hau bere bu-ruari, problema ezberdinen aurrean eta itxaropen ezberdinek eraginik. Ba-
du gaurkotasunik galdera honek. Batzuek Nazaretoko Jesusen tradizio ba-
rruan bizi direlako galdetzen dute; beste batzuek hura uzteko tentazioa du-
telako, liluratikoa eta ezeraginkor delakoan; beste batzuek, orain arte en-
tzungabeak, ezezagunak, baina posible eta geroari aurre egiteko gai diren
erantzunak lor ditzaketelakoan; beste batzuek, sinesdun izan gabe, Jesusen

eta ebanjelioaren programa eta bizikeran inspiratu diren mende guztietako martiri eta hereseek gorputzen dituzten hiruzpalau tradizio subersibu eskura ditzaketelako.

Ernst Bloch —filosofilari zahar, ateo komenzitu, herese— azken hauek-takoa da. Jarraitzen duten orrialde hauek haren erantzunaren laburpen bat izan nahi dute (ez zientifikoa, bai zehatza). Segur da etorkizuna marxismoarena denaz, gizartearen aldaketa iraultzazko bezala, nahiz eta dikta-dura oro arbuaiatu (baita proletalgoarena ere). Honentzat, ebanjelioaren ins-pirazioa bide bat da, beste askoren artean, justizi eta askatasun utopiaren alde eraginkortasunez lan egiteko.

Blochen pentsakeraren aurkezpen honek tesi-antitesi-sintesi komen-zional (baina pedagogiko) eskema darrai. Hiru elementu hauek ez dira teo-ria soilak, hiru bizitza kokretutan frogatutako hiru proiektu erreal baizik. Tesia Nazaretoko Jesusek gorpuzten du, hots bere bizitza eta betebeharr-a politikoki ulertu zituen rebelde ateoak, herese eta ateo bezala bukatu eta Jainkoaren likidazioa gure mesedetan burutu zuenak. Antitesia Paulo apos-tolua da, Jesusi kristautasunaren sortzea diskutitzen dion kristautasunaren bir-eraikitzailea. Sintesia Blochek betetzen du, Jesus gertakizuna gaur egun interpretatzeko era bezala, ebanjelioaren eta ateismoaren, kristauen eta marxisten arteko elkar adimendua proposatuz. Bi kultur tradizio horien aber-sagarri litzateke hau eta gizadiaren gaurko egoeraren hornigarri.

Blochen gai nagusia gizakia da; etorkizunerako, (hura eta haren mun-dua oraindik ez direnetarako), aurrerabide etengabea, bere burua trazend-itzen duen gizakia; hurbil-hurbilekoaren gain gizakiak duen irekimena, kon-dizionamendu oro (heriotza barne) gainditzeko duen joera. Gainditze suje-tibu honi, errealidadearen, materiaren, ekonomiaren eta politikaren desa-rroilo objetibu bat dagokio. Historiaren ikusgune eta zentzu bezala, utopiak mugierazten ditu biak: gizona beronen desira eta nahikundeekin bategitea bilatze bezala ulerturiko utopiak.

Gizonaren autotrazendentzia honek ez du behar, alabaina, Jainkoaren trazendentzia. Erljioaren zentzua gizatar hutsean datza, gizonarentzat ahal-men berriak sortzeari laguntza bezala; Jainkoaren misterioa ez da gizonaren profanotasunaren adierazpen besterik. Blochen baitan, ateismoa da as-kagintzaren posibilidade bakarra: munduko jaun ahaltsua dagoen tokian, ez dago askatasunarentzako lekurik, ez eta Jainko semeen askatasunarentzako ere.

Sarrera labur honek bi galdera proposatu nahi ditu, Blochen filosofia eta artikulu honen irakurketa gaurko kulturaren testuinguruan lekutzeko. Lehendabiziko galdera zerau da: Nondik dator Bloch? Zein axola mota dira honenak? Zeintzuk dira honen xedeak? Zein kultur tradizioan dago? Bigarrena, hau da: Zein kultur tradizioan bizi da Blochen irakurtzailea? Zeintzuk dira honen problema eta beharrak, Blochek bidebatez deskribatu eta argituak?

1) Neo-marxista pentsakera, gaur eguneko kultura osatzen duten beste familia guztiak bezalaxe (era guztietako neopositibismoa: Wittgenstein-en hizkeraren filosofia analitikoa, Popper eta Albert-en razionalismo kritikoa, Frankfort-eko eskolako teoria kritikoa, Adorno, Horkheimer, Habermas eta Marcuserekin... e. a.) duela berrehun urte izan zen gertaera arras garrantzitsu batetan finkatzen da: «Aufklärung» (Argien Filosofia) edo «Ilustrazio» gertaeraren ondorio bezala desarroilatzen da gaurko kultura osoa, harekin kultur batasun bat egiten duela. Kritizidade absolutua lehertu zuen benetako kultur kataklismoa izan zen, eta era guztietako neo-ortodoxia eta Erdi Aroko hondar (esplizituki kristau) guztien erabateko gainditzea suposatu zuen. Gaurko gizona ez da «shock» hortatik bere senera itzuli. Eta Ingalaterran hasitako (Bacon, Locke...), Frantziar jarraitu (Rousseau, Voltaire...) eta alemaniar izpirituek sakondutako (Wolf, Leibniz, Lessing, Kant...) iraultza bukatzetik urruti dago kultura modernoa. Lehendabiziko Aufklärung hura eta gaurko ilustraturiko bigarren aro honen artean daude XIX. mendeko batzuek Argi Aroaren dinamika (ukaezina egitan) itotzeko ezarri zituzten reazionismo, kontserbadurismo eta restaurazionismo era guztiak. Egungo kulturaren problema XVIII. mendeko bigarren erdian gertatu zen askatzea eta honen ondorioak onartzean datza. Erdi Aroaren desegitetik (Gillermo Ockamgoa) zetorren eta gaur egungo kulturaren eginbehar guztia biltzen duen modernia eta modernidadearen teoria eta praxia orduan hasi ziren eraikitzen. Hontan oinarritzen da Euskal Herriak hurrengo urteetarako duen eginbehar garrantzitsuenetako hau: askagintzaren herentzi honekiko konfrontaketa krea-tzailea. Eginbehar are premiazkoagoa Europako tradizioekiko aislamendua historia luze batez bizi ondoren: Frantziar iraultzak laxatu zituen askatasu-nen asimilazio geure eta eraginkorra (1). Artikulu hau errealidade honen alderdi batera mugatzen da, alderdi garrantzitsu eta problematika osoa iduriztatzen duenera: erlijioaren antropologizatzeko aurrerazale eta konsekuentera.

Blochen lanak, «aufklärung»-en sikologiaren bi alderdi azpimarkatzen ditu batez ere, haren irakurketarako gogoan izan behar ditugunak: batetik

(1) Hortarako lagungarri izan daitekeen liburu bat: METZ, MOLTMANN, OELMULLER: *Ilustración y teoría teológica. La Iglesia en la encrucijada de la libertad moderna*, Sígueme 1973.

utopia-ren balioa, giza lan eta itxaropenaren azken ikusmuga bezala; eta bes-tetik, gizabanakoen eta talde disidenteen *heterodoxia*-ren eta berorien bete-behar historiko-soziologikoaren baloratze positibua.

2) Blochen irakurlea ez da okasiozko irakurlea; kultura berri baten so-rrerak erakartzen dituen sufrimendu bereziak berekin ditu. Bi kulturen ar-teko bidegurutzean bizi da: gaur arteino iraun duen arau-sistema eta egoera ezberdinean jaiotako instituzioak, batetik; eta egungo sensibilitate histo-rikoari dagokion araudi eta bizikera sortu beharra, bestetik. Egungo kultura-ren krisia, balioen krisi unibertsala da: guztiz gaurko ez diren arauen kri-tika eta deuseztatzea, balio berrien sorketa eta arauen hierarkiatze berria.

Blochen Nazaret-eko Jesusengana jotzea ere ez da batere asmogabeko; gure garaiko krisiari erantzuteko erreferentzi puntu bezala, ez du ohaka-bean hartu ebanjelioa: balio kadukatuen kritikatzaille eta desegile den heinean balio du Jesusek, erreferentzi-sistema berri baten sortzaille den heinean, baloratze berri baten eratzaille orijinal den heinean. Egungo kulturari, nola egin daiteke ebanjelio arauen birraurkitzea? Hau da Blochek eta honen irakurleak, batera, egiten duten galdera.

I. Nazaretoko Jesus: jainkogabe errebolatua

«Berri Ona» Bloch-entzat miseria zehatza deuseztu nahi duen salbamen erlijioso-politiko baten aldarrikatze eta egiztatzea da: «Itsuek ikusi egiten dute, errenak ibili dabiliz, lepradunak garbituak dira, gorrak entzun dantzute eta behartsuei Berri Ona ematen zaie» (Mt. 11,5). Jesusen egitekoa, tra-diziozko antolamendua desegiteko lehia profetiko-sozialak berezten zuela go-gora erazten du Bloch-ek, Jesusen mesiastasunaren eta predikuen eite po-litikoa birrirabaziz.

1. Jesusek «harandikoa» mundu «hontara» ekarri zuen

Jesusek ez zion behin ere bere buruari Mesia deitu. Hala eta guztiz ere judeguen teologiatik harturiko irudi honen bidez ere hura ulertzen ahale-

gindu zen kristau tradizioa. Jesusek mesia erlijiosoaren eginbeharrari ezarri zion zentzu politikoa eskuratzeko da hemen garrantzitsu. Bere garaiko ju-

1.1. *Jesusen mesiastasunaren ariurri politikoa*

Jesus *mesia indarkari* bat izan zen; kanbista eta saltzaileak joka bota zituen tenplutik; askok uste duenaren kontra, bere etsaiak askotan ez zituen maitatu; bakea ez baino ezpata ekartzera etorri zela deklaratu zuen; erneasun aktibua eta iraupena aldarrikatu zituen; zapalduen etsai min aberatsak mesiatar erreinutik baztertu egin zituen. Jesusen aldarriketaren eta jokararen gogortasun hori honela azaltzen du Blochek: gauzen lehengo antolamendua, tradiziozko instituzioak, gizartea banatzen eta eraikitzen duen era, guztiak deuseztatu egin behar dira. Hauxe adierazten digute konbertsio bidez «gizon zaharra»ren deuseztatzeari eta aldien bukaerako hondamendi kosmikoa buruzko kristau gai tradizionalak. Honela, lehen aldiko kristautasunak badu elementu asaldari bat: oraindik iraun duena eta honen instituzioen presioak eta zampaketa totalitarioak ezereztu egin behar dira. Egungo proletalgoan nekez hartu du klase gorrotoak kristautasunean hartu zituen bezainbateko era radikalak: desiratu eta prometatutako zeru eta lur berrien «hemen-orain»en benetako gutiziaz.

Jesus *asaldatu eta martiri* bat izan zen. Aldatzeko prest ez dagoen gizartearen zatiak Jesusen predikuari uko egiten dio eta torturaz ezereztan du. Gauzen antalamendu berri bat nahi ez duen gizarte zatiak Jesusen ebanjelioari ematen dion erantzuna gurutzeko da.

1.2. *Jesusen predikuaren eite politikoa*

Jesusek Tenpluaren desegitea predikatu zuen.

Ez zen bere garaiko apaiz eta jainkozale askok itxaro zuten mesia izan. Denboraren joanean, mesia erlijiosoaren benetako aurpegia azkenean ilundu zuten ikuskera ezberdinez hornituz joan zen israeldarrei agindutako mesiarene itxaropena. Mesia gudari bat itxaroten zen, erromatar uztarpea dese-

ginen zuen guda-buruzagi bat. Baina Jesus ez zen izan bere gizaldiko eliztar eta jainkozaleek nahi zuten mesiarik: ez zuen behin ere David-en garaiko *israeldar ospea berriztatzerik* pentsatu, ez eta nazioaren iraultza bat zuzen-deguez mesiari ezartzen ziotenaren ez bezalakoa, baina politikoa azken finean. ki gidatzerik ere (nahiz eta, gazte eta ustekabeen hil zelarik, geroan ukan zezakeen bilakaera ezagutzen ez dugun). Alderantziz: ordurarte ezagututako munduaren hondamendia predikatu zuen eta Jerusalemen desegitea, Tenplua barne, iragarri. Mesia birreraikitzaile bat izan ez zelako hain zuzen salatu, espetxeratu, zigortatu eta heriotzetan egin zuen apaiz taldeak. Ez zitzaion Nazaretoko Jesus bere garaiko eskema erlijioso edo sozialei atxeki; ez zuen larunbataren ariurri sakratua errespetatu; nahiago izan zituen eta hobetsi emagalduek. agiriko bekatariek, gaixoak, behartsuak eta umeak, hau da: talde domeinatzaileen eskema sozio-erlijiosoarenganako agertzen zuten eze-gokitze edo jazargoagatik, sistematikoki gaitzetsiak, mespretxatuak eta eskomikatuak ziren pertsona edo taldeak; apaiz, izkribau, saduzeo, fariseo, tenpluzale eta herodianoen aurka bizi izan zen. Edozein judegu jainkozalarentzat, Jesus konformagaitz, egokituezin, biraogile, ateo, antiklerikal zen; beraz, heriotza merezi zuen.

Jesussek mesiatar erreinurako *moral berri bat predikatu zuen.*

Sinesturik zegoen munduaren bukaera aurki zela, baita entzuleetako zenbaitek ikusiko zuela ere. Harentzat bukaera hain gertu zenez gero, haren moralak radikala eta daitekeen esijenteena izan zen: biharkoaz ez axola, jotzen duenari beste masaila eskain. Munduaren berehalako desagertzean oinarritzen da ebanjelioaren moralak. Bukaeraren berehalakotasun honek esplikatu behar du mendiko sermoien radikalitatea.

Ebanjelioen moralak munduaren bukaeraz duen ikusmuga hau, ez zen Jesusen hutsegite bat bakarrik izan, baditu munduan lanari ekiteko kriterio konkretuak ere. a) Jesusen prediku eta etsenpluen araberrako jokabide kriterio bat *kritizidatea* da, hots: ideologia, erakunde eta pertsonatutik urruntzen lagunduko duen zentzu kritikoa lortzea; guztia eztabaidatzeko gai izango den zentzu kritikoa bat, baita sagaratuena iruditzen zaiguna ere; eta guzti hau, gaurko gauzen egoera hau ez justu eta ez betirakoa dela jakiteak ematen duen askatasunaren izenean. b) Beste ekintza kriterio bat *pobretasuna* da: *errealak, materialak, zehatzak, ez bakarrik «izpiritu probetasun»* ohiturazko, irreal eta ezeraginkorra: aukeratu eta bilatutako probetasun bat gabe, gure beharrianak normalki asetzetik at dagoen orenen benetako baztertze bat gabe, ez da posible izpiritu pobretasuna. Subdesarrolloaren ondorio den pobretasunak nahiz pobretasun behartuaren mota guztiek desagertu egin behar dute.

Aberastasunak, ordea, ebanjeliotik saihestu egiten du beti: «Benetan diozuet, nekez sartuko dela zeruan aberatsa» (Mt. 19,23). d) Ebanjelioaren arabera bizitzeko hirugarren kriterioa, *justizia*-ren eta *askatasuna*-ren aldeko presuntasuna da, galdurik daudenen aldeko hautua egitea.

Blochen ustez, Jesus segur zen betebeharrak politiko bat bazuenaz; mesiatasun erabat mundukoi eta sozial bat ulertu eta bizi zuenaz; «harandiko» erlijiorik ez, baizik mundu hontarako utopia konkretu bat predikatu zuenaz; eta iraultzagile sozial eta apokaliptiko bat izan zenaz. Jesus honek berak, duela bi mila urte predikatu eta bizi izan zuen egitarau eta bizikera eskaintzen ditu gaur ere, beste batzuk ere hauekin identifika daitezten eta, identifikatze horren bidez, zapalketarik gabekoa mundu bat, Jainkoaren tirania bera ere arrotz dakion mundu bat, eraikitzen lehia daitezten.

Ebanjelioen zentzu politikoaren birraurkitze honi, Blochen Kristologiako bigarren gaiak darraio: Jesusen eta kritautasunaren interpretapen atea.

2. Jesusek Jainkoaren tokian jarri zuen gizona

«Gizonaren semea» zenez, Jesusek Jainkoaren jainkotasuna deuseztatu zuen bere anaia gizonen alde. Nazaretoko Jesusengan, gizon batek ordezkatu zuen Jainkoa, harengan egiztatu zen behin betirako kredo zaharrek ziotena: «eta Jainkoa gizon egin zen». Tirania ororen sinbolu den jainkotasunaren harrapatzaile eta desegile bezala interpretatzen du Blochek «gizonaren semea»-ren irudia. «Gorago» guztiahaltsu batenganako sineskizuna gure «aurrean», gure zerbitzurako, dagoenarenganako konfiantzaz trukatu duen ateo asaldatu bat da Jesus. Ez da «Jainko izkutua»-ren agertzaile, «gizon ezezaguna»-rena baizik; ez da arima salbatzaile, jauntxokeria ororen aurka —Jainkoarena barne— aukera ematen diguna baizik. Jainkoaren «trazendentzia»-ri buruzko gai tradizionala, Jesus gizonarekiko «berdintasuna»-ri buruzkoak ordezkatu du. Blochentzat jabeago eta opresio ororen irudia da Jainkoa, zesar ahaltsu ororen sinbolu. Ebanjelioetako Jesusekin egin zen, berak dioenez, boterearen *Jainko-tiranoarengandik gizonaren eskuetara iragaitea*. Jesusek Jainkoa estali egin du: «Ni ezagutuko baninduzue, nere Aita ere ezagutuko zenukete. Eta oraintxe bertatik ezagutzen duzue, ikusi ere egin duzue eta... Ni ikusten nauenak, Aita ere ikusten du... Sinesiezaduzue: Ni Aitagan nago eta Aita nigan... Aitak duen guztia nerea da». (Jn. 14,7.9.11; 16,15) «Nere esku utzi du dena Aitak» (Lk. 10,22). Hain zuzen, haren heriotzaren arrazoia birao sala-

keta izan zen, gizon soil bat jainkotasunaz jabetzea alegia: «Zuk, gizon izanik, zeure burua Jainko egin duzu» (Jn. 10,33)

Jesusen gurutzeko heriotzak agertzen du Jainkoaren alferrikakotasun eta gauza-ezaren norainokoa: guztiahaltsua ez da gizonen alde hiltzeko gai, ezin ditu haiek salbatu, Jesusek egin zuen bezala. Jesusek bakarrik, gizon hilkor denez, isur dezake gizonen alde bere odola. Gurutzea, Bloch-entzat, ez da Jesus hiltzen den tokia bakarrik, Jainkoaren ideia bera deuseztatzen den tokia baizik. Nazaretarraren heriotzan, inongo Jainkok bere handitasun eta ahalmenean oraindaino ukaiteko gauza izan ez den maitasuna eta eskaintza azaltzen zaizkigu.

Seinale bat, alienazio era abantailazko bat da Jainkoa Bloch-entzat: munduaren jaun guztiahaltsua, faraoi bikainena, «goi» domeinatzaile ororen eredu. Aldi berean, gizonak bere desira egiztatu gabeak eta izadiarekiko, historiarekiko, eta gizartearekiko menpetasuna alferrik proiektatzen dizkion izaki go-rena da Jainkoa. Erlijioak Jainkoaren betetasun eta egiztapenean proiektatzen ditu amets hauek eta erlijiodun gizonak askatasunaren eta egizpenaren erreinu lilurazko bat eskaintzen dio bere buruari. Baina, honela, proiektzio erlijioso honek gainditze lan erreala eragozten du, eta gizonaren dependentziak ez du soluzio biderik aurkitzen. Blochen ateismoak Jainkoaren jabego unibertsalean irudikaturik dauden mundu hontako botereei pasibuki menperatzea galeratzen dio gizonari. Utopia da gainditze honen jomuga; erreinuaren, itxaropenaren utopia, utopia konkretutan raziokalki zehazturik dagoen epe luzerako utopia da. Izadia gizatiartzeko eta gizona izadiratzeko burruka hontan azaltzen da Nazaretako gizon Jesusen irudia, egitaraua, etsenplua eta bizikera. Exodoaren, erreinuaren, itxaropenaren eta utopiaren erlijio diren aldetik, kristautasuna eta ateismoa, kristautasuna eta marxismoa, elkarren hurbileko dira. Jesus gizonak zeruetako errege hil duenez gero, Jainkoaren laguntzarik gabe bila dezake gizon bakoitzak galdua zuen identitatea. Kamarada Jesusek Jainkoaren eserlekuan jarri duenez gero, gizona berekasa desarroila daiteke.

II. Paulo edo kristautasunaren eite asaldariaren deuseztatzea

Jesusen heriotzaren ondoren eta lehenengo persegizioen jazarpenen beldurrez, ebanjelioa Jesusek ez bezala ulertzen hasi ziren Nazaretarraren ikas-

leak. *Gizonaren seme* esaera pixkanaka honen kontrako *Jainkoaren seme* bilakatu zen. Aldaketa honekin kristau ideiarene eite iraultzagilea galtzen joan zen, eta konformakortasuna lejitimatzen. Kristautasuna bir-interpretatu zuena, Ebanjelioaren elementu asaldariak deuseztatu eta agintzarien eta eramanpe-naren mekanismo bihurtu zituen, Tarsoko Paulo izan zen, mendeak zehar Nazaretoko Jesusen asmoaren interpretatzaile eta eraldatzaile ofiziala. Haren izkribuetan gertatzen da kristautasunaren behin betirako erlijiosotzea, hiru gai funtsezkeri esker: kultuaren eta liturgiaren erakundetzea, Jesusen heriotza birrerroslearen teologia bat eta jasapenaren predikua.

1. Paulo, kristautasunean kultuaren eta liturgiaren sarrerazle

Sozio-politikoak zen *mesia* titulua, poliki-poliki erlijioso-liturgikoa den *Jaun* bilakatu zen («Kristo Jauna da»). Blochentzat, kultua eta sakramenduak beran-duko kristau teoria baten fruitu dira eta, zentzu hontan, hastapenetako kristau asmoaren etsai arriskutsuak. «Kristo Jainkoa da» esaerak erromatarren enpe-radorearekin zerikusi handiagoko du, ebanjelioari hain bereziak zaizkion kriti-zidade, pobretasun eta justizaren nahiz askatasunarenganako lehiarekin baino. Kultu eta liturgiaren sarrera honekin batera, kristau gurutzea bere-berea zuen agresibidatea galduz joan zen, barnekoitzen, gero eta bakarkakoago bihurtzen, bere eite sozio-politikoak ahultzen, erlijiosotzen. Jesus Jaunarenganako leialta-suna, mundu hontako nagusitxoenganako leialtasunarekin bateginez joan zen Paulo; Jesusen jauntasunarenganako kultua, erromatar enperadoreari egin ohi zitzaionaren erak hartuz joan zen. Giro ontan eraiki zen apostolu-ondoko kristautasuna. Nietzsche-k dioenez:

Oker ulertze bat dela medio dadukagu gaur eliz antolamendu bat bere apaiz, teologari, kultu eta sakramenduekin, hots: Naza-retoko Jesusek espreski borrokatu zuen guzti hura.

2. Paulo, Jesusen sakrifizio birrerrosleazko teoria baten sortzaile

Ebanjelioek diotenez, *mesia* sozial bat izan zen Jesus bere predikatze, bi-zitza, etsenplu eta besteen aldeko opalmenaren bitartez. Paulok, ebanjelioa paganoei predikatu behar ziela eta, eskema hau erabat aldatu egin zuen kinka

berriari egokitzuz: jadanik Jesus ez zen gehiago mesia mendiko sermoiari atxeki zitzaiolako, bekatarien alde gurutzean egin zuen odolezko sakrifizioaren ondorio bezala baizik.

Jesusen gure salbamenerako heriotza birrerostailearen dotrina hau, bekatariekin adiskidetzeko giza odola esijitzen zuen Jainko-Moloch odolzalearen aldi zahar eta beldurgarri haietara itzultze pagano bat litzateke Blochentzat. Salbamaena elkartearen ordezkari baten odolaren bidez lortu ohi denaren gai mitiko-teologikoa, graziarik, barkamen absoluturik eta maitasunik ezagutzen ez dituzten eskubide eta eginbeharren erromatar eskemaren arabera osaturiko pentsamendu logiko-juridiko bat besterik ez da. Harnack-ek zioenez, heriotza sakrifikalaz Paulok duen teologia, *Jesusen beraren ebanjelioa* baino gehiago da *Kristori buruzko ebanjelioa*. Jesusen odolezko heriotzaren ideia ez da kristau ere: Amos (5,22) eta Oseas (6,6) igerleek ere gogor eraso zioten animalien sakrifikatze ohiturari; eta Abrahami bere seme Isaac sakrifikatzea eragotzi zitzaionekoak, Itun Zeharraren giza sakrifizio ororenganako ezezkoa adierazten du. Jesusen heriotza ez zen barrutik etorri, bekatuaren barkamenerako sakrifizio nahi batetatik, kanpotik baizik, hau da, errealdade politiko-sozialaren gorabeheretatik: tradizioari eta ezarritako ordenuari kontrajarritako asaldatu bat da gurutzean hiltzen dena, asaldari bat, ez apaiz bat, ez eta oparigai liturgikorik ere. Harena da esaldi hau: «Joan, ba, eta ikas zer den harako hura: errukia nahi dut, eta ez oparirik» (Mt. 9,13).

3. Paulo, eramanpenaren eta etsipenaren predikari

Lehen kristau belaunaldiak munduaren bukaera aurki zela uste zuen. Itxarrote alferrikako honen hutsegiteaz ohartu zirenean, jadanik beranduko etorrera bat bezala ulerturiko bigarren etorrera itxaroten zutelarik, gurutzearen eramanpenaren teologia bat sortzen hasi ziren. Prozesu bikoitz baten bidez kitatu zuten dezepzio hau: batetik, kristautasuna barruko eta bakoitzaren arlo bilakatuz joan zen; bestetik, barandikoan sinestea hornituz joan zen: grezitar ikuskerak eta honek hilezkortasunean zuen fedearen eraginez, Israelgo herriak oso berandu (Jesus jaio baino ez asko lehenago) onartu zuen sineskizuna berau. Prozesu hontan aberatsak barkatuak izan ziren, Jesusek debekatu zien erreinua berriz prometatu zitzaienten, baldin erremusunik egiten bazuten (2 Kor. 9,7); beren nagusiei beti alai obedi diezaietela eta errespeta ditzatela galdegin die Paulok esklabuei (1 Tim. 6,1-2); mendiko sermoiaren radikaltasuna makalduz doa; erreinuaren predikatzea, Jesusengan mundu hon-

tarako utopia konkretu zena, heriotz ondorako gibelatzen da (1 Kor. 13,12; 15,19). Serbukeria eta persegizio bitarteko eramanpenaren teologia hau, ahaltsuen eskutan babesgabe egote hau, kristautasunaren histori une interesgarrienetako batetan eta Paulo gehien istudiatu dutenetako batek predikatuko digu berriro: Luterok, nekazariei beren nagusi feudotiarren kontrako guduaren esaten ziena: *Sofrimendua, sofrimendua, gurutzea, gurutzea: hona hemen kristauaren patua.*

Errömatarrei egindako eskutitzaren 13. kapituluaren aurkitzen du menpetasunaren teologia honek bere formulaketa argia. Ezarritako agintearenganako menpetasun osoa, agintearen lejitimaketa erlijiosoan oinarritzen da; horrela asaldapen oro automatikoki Jainkoari kontrajartzea da eta betiko hondamena darama berekin: «Zaudete guztiok ezarritako agintarien menpean, ez bait dago Jainkoagandik ez datorren aginterik; eta daudenak, Jainkoak jarriak dira. Beraz, aginteari kontrajartzen zaiona Jainkoak ezarriari kontrajartzen zaio; eta asaldatzen direnek, berek darakarte beren buruen gain hondamendia. Izan ere, agintedunak ez dira beldurgarri on egiten denean, gaitz egiten denean baizik. Aginteari beldurrik ez ukaitea nahi duzu? On dena egin ezazu, eta harengandik laudorioak jasoko dituzu, onbiderako Jaunaren zerbitzari bat zaizu eta. Baina oker dena egiten baduzu ezazu beldur, ez bait darama alferrik espata: Jainkoaren zerbitzari bait da justizia egiteko eta gaizkilea zigortzeko. Beraz, menpekotu beharra dago, ez zigorraren beldurragatik bakarrik, baita kontzientziaren ere. Horregatik ordaintzen dituzue zergak hain zuzen, Jaunaren zerbitzari direlako, beti lan honi lotuak. Emaiozue bakoitzari zor zaiona: zerga zor zaionari, zerga; tributo (alobera) zor zaionari, tributo; errespetoa zor zaionari, errespetoa; ohorea zor zaionari, ohorea».

III. Bloch-en asmoa: kristau eta marxista tradizioen ikusmugak zabaldu

Blochek, egungo filosofilari neo-marxistekin batera, erlijioaren kritika marxistaren hirugarren epe bati hasera eman dio. *Lehenbizikoa*, Marxek erlijioa herriaren opio, anestesia zela esan zueneko da. *Bigarren* epea, hirurogeigarren hamarrekoan kokatua, kristau-marxista kultur tradizioek elkar hobeto ezagun zezaten eta elkarrenganako aurreiritziak deusezta zituzaten lagundu zuten kristau-marxisten arteko elkarrizketa garrantzitsuek berezten dute. Garai honetan, erlijioak Marxengan ere bazuen bigarren elementua birrirabazi zen: giza

harremanen gizatiartzearen aldeko protesta izatea, eta ez opio lo-eragile bakarririk; kristau tradizioaren asaldari ahalmenen desarroiloaren bidez, askagintzarako kristauak birrirabaztea. Blochek, erlijioaren kritika marxistaren historian, *hirugarren* bat hasi du; kristautasunaren erabateko gizatiartzeak, antropologizatzeak berezia, hortarako gizonaren autotrazendentzia sinetsiz eta Jainkoaren trazendentzia absolutuki ukatuz; arrazoï kristologikoak hain zuzen direla medio, kristautasunaren eite erlijiosoa deuseztatzen den epea; gaur egun zenbait kristau teologilarik ere egiten duen kristau gertaeraren interpretapen ateoaren garaia. Kristautasunaren interpretapen ateoak ez ditu bakarrik XVIII. mende bukaeran Ilustrazioarekin eraturako erlijioaren kritikan aldaketa sakon batzuk ekartzen; aitzitik, nahiz kristautasunaren nahiz marxismoaren barruan —baita bion harremanean ere— zuzenketa garrantzizkorik inposatzen du.

1. Jesusen asaldapenaren onartzea, ikusmuga marxistaren hedapen bezala

1.1. *Neomarxisten ardura berria kristautasunaz eta gizonaren nahiz izadiaren ulerpenaz*

Hegelen deretxoaren filosofiaren kritikari sarreran Marxek erlijioari egin zion kritika ezagun hartarik hona, euri asko egin du. Marxentzat, erlijioaren kritika funtsean bukatua zegoen. Baina ehun urte beranduago, Jesusez eta honek berekin duen eta irudikatzen duen tradizio iraultzagileaz arduratzen da berriro marxista «heterodoxo» talde bat.

a) Lehenik neo-marxisten kristautasunarenganako arduran, aldaketa sakonak nabaritzen dira: esate baterako, autore hauek Marxek baino toki gehiago ematen diete erlijio gaiari; arazo erlijiosoa behin betirako baztertu ordez, ebanjelioaren mezua «manifestu komunistaren begiez» ikusten eta ulertzen ahalegintzen dira. Marxek gertakari erlijiosoaren desegiteari eskaini zion jaramon eskasaren kontra, filosofilarik neo-marxisten gaurko belaunaldia, gertakari erlijiosoek —batez ere kristautasunak— gizartearen aurrerabiderako ukan ditzaketen elementu positiboak aztertzen lehiatzen da.

Kristautasunak egungo kulturaren ere ukan ditzakeen egitekoei buruzko Blochen ardura, batez ere *kristologikoa* da: Nazareteko Jesus ez da bere baitan

itxikato gertakizun bat, eragingarri eta mugimendu baizik, zapaltzaileen kontra-ko zapalduen borrokaren paradigma. Kristauak eta marxistak «exodoaren eta geroko erreinuaren erlijioan» bat egin ahal izatea, gauza berria da erlijioaren kritikaren historian. Honen arabera, *gizonak sortzen du erlijioa, erlijioak ez du behin ere gizona sortzen* Marxen tesia, birraztertu egiten du Blochek, hots: askatasunezko eta justiziako erreinu baten alde, dimentsio erlijiosoaren aprobetxatze utopiko bezala.

b) Kristautasunarenganako ardura marxistaren aldaketaz gainera, marxismoak gizonak eta materialiaz duen kontzezioan aldaketarik nabaritzen da egun. Erlijioaren kritika marxistaren oinarrian dagoen gizonaren kontzezioan gertatu den aldaketaren sinbolu ere bada Bloch. Honentzat gizona ez da bakarrik —Marxentzat zen erara— izadiaren eta historiaren goena eta gailurra; gizona mugatu eta urriagarri ere bada. Honen alienazioen aurka borrokatzea da hain zuzen eginkizun. Erlijioaren kritika berriaren azpian dagoen antropologia, gizonaren eta honen ahalmenen ideia ez optimistaegia da. Gizakia ez dago oraindik osatua, «oraindik-ez» bat darama berekin, ezezagun den eta oraindik egiteko dagoen gune bat; eta eginkizun hontarako, ebanjelioaren gertakizuna baliagarri izan daiteke.

Kritika marxistak tradizionalki egin duen alienazio erlijiosoaren interpretapen soilki soziala ere gaingitu egin du Blochek. Gure beharrezkoen ilusiozko asetze bezala ulerturiko erlijioa superatzea ez da benetako zorionerako baldintza bakarra. Ez da nahikoa, alienazioa bere kausa soziologikoekin lotzea; alienazioa aldaketa sozialaren bidez gaingitzea ez da nahikoa askatasunaren erreinua besterik gabe eraikitzeko. Gizona izaki *asekaitza* ere bada Blochentzat, orain arteko tradizio marxistak behar bezain kontutan ukan ez duen elementu bat, alegia.

Blochek marxismoaren ikuskeran sartu duen beste aldaketa garrantzitsua bat, *materialismo dialektikoaren interpretapen berri bat* da. Berak dioenez, materia ez dago hilik, aurrera bultzatzen duten indarrez beterik baizik; gero-rik ukan dezakeen errealidade bat da materia; materia, den ororen ama da (latinez: *mater = materia*). Desarrollatzeko gai den guztia materiaren baitan dago, era izkutu eta ilunean, baina errealean; Materiak berriarenganako joera du. Geroarenganako joera honen adierazbiderik onena gizona da: aurrera-bideak arrazoinez planifikatzeko ezarritako ordenuaren kontrako dialektika bat eratzeke gauza da.

Neomarxismoan gertatu diren gizonari eta materiari buruzko ulertzapenaren aldaketa hauek, erlijioaren kritika marxistan aldaketa bat suposatzen

dute, hots: exodo, erreinu, Itxaropen eta utopia ebanjelikoen kristau irudiak, beste askoren arteko tresna bat bait dira gure geroko nortasuna lortzeko lehian eta, askagintza unibertsalaren mesedetan kristauen eta marxisten arteko elkar ulerpena eta lana errazten bait dute.

Erljioaren kritikan, orain arte bezala, analisi soilki sozio-ekonomikoak azkarregi eta ezkritikoki hartu partez, Bloch etsaiaren alorrean sartu da. Beronen harma teologikoak hartu ditu eta kristau-marxisten arteko burruka bere benetako lekura eraman du. Bibliaren, kristautasunaren, historiaren eta teologiaren ezagutzarekin, filosofiaren eta erlijio zientzien ezagupen zabal batekin, asko aberastu du Blochek erlijioaren kritika, honela erlijioaren kritika ortodoxo tradizionala, teologizazio sendo batez hornituz. Era hortan, eta printzipioz, haren aislamendua, aurreiritziak, eta dogmatismoa gainditu egin ditu. Erlijio-kritika marxistaren «ilustrazio teologikoa» da Bloch. Hontan datza haren merezimendua.

1.2. Bloch-en kristologia ateismo marxistaren radikaltze bezala

Guztl honekin, ez dakigula burura neo-marxisten konbertsiorik. Bloch ateo komentzitu bat da, eta haren izkribuetan oso nabarmen dager komentzimendu hau. Izan ere, erlijioaren kritikan sartu duen aldaketa hau, Feuerbach-ek hasitako erlijioaren antropologizatzearen radikaltze-era bat da. Haren berezitasuna, *ateismoaren radikaltze hau arrazoi kristologikoengatik egitean* datza: Jainko guztiahaltsuaren trazendentzia opresio ororen sinbolu bezala ezeztatzen du, baina onartzen du kritautasunaren egiteko utopikoa, giza oraindik-ezaren sortzean partekide den erreinuaren utopia konkretu bezala. Haren asmoa, azken finean, erlijioaren deuseztatze dialektiko bat da; erlijio kritika haren «teologizatzea», funtsean ateismoaren radikaltze era berri bat da, Feuerbach-ek iragarri zuen giza jainkotiartzea Kristogan azaltzea, kristautasunaren ateismo politikorako bihurtzea. Nahiz eta hasera batetan, gure miseriaren aurkako protesta denez, erlijioaren alde egon, azkenean arbuaiatu egiten du Blochek erlijioa, bizitza gizatiar bat moldatzeko ahalmen bezala. Arrazoi bibliko-teologikoen bidez kristau fedea desteologizatzea da Blochen asmoa. «Gizonaren seme» Jesusekin teismoa behin betirako desagertu da gizonaren mesedetan. Jainkoa egitan gizon egin da eta Jainko bezala hil; fedea utopia konkretu bilakatu da.

2. Jesusen asaldapenaren onartzea ikusmuga kristauaren hedapen bezala

a. Bloch-en kristologia, Kristautasunaren politizatzeko bezala

Blochen ustez, ez dira Eliza ofizialak izan historia zehar Jesus ordezkatu dutenak, ezker muturreko kristauak baizik: kultura bakoitzean, hereseen eta martiriaren historian bakarrik (zeinak beti martiri politikoak izan bait dira) azaltzen da nazaretarraren asaldapena historiaren aurrerabiderako zerbitzu bezala. Zentzu hontan, Jesusen gurutzeko amaiera izan zen haren benetako hasera, berbiztea, egungotzea: Jesussek bizirik bait dirau pertsona eta talde utopikoetan, hauek —hura bezala— lehenago Jainkoari zegokion indarra beren baitan era gizatiar eta ateo batetan dastatzera ausartzen bait dira, eta, ere berean ondasunak pilotuz eta matxinada uxatzeko lurraz kanpoko kontsolamendu bat predikatuz mundu hontako ahaltsuekin bategin diren ezarritako Elizej aurre ematera.

b. Bloch-en kristologia, kristau ateismorako lagungarri bezala

Jesusen ebanjelioaren tradizioa era arras ateo batetan ulertu eta bizitzeko aukera eskaintzen die Blochek gaurko kristauei: gizabanakoek nahiz multzoek ebanjelioagandik har dezaketen bultzada, baliozko eta eraginkor da, Jainkoa hil eta gehiago izango ez bada ere. Marxismoak kristautasunarekin zuen jokaera tradizionala azpiko-z-gain ipini du Blochek, kristologiak —Jainkoaren heriotzaren adierazle denez— «kontrakoen bateratze» (*coincidentia oppositorum*) bat lortzen bait du: kristautasuna ateo bihurtzen da. Ez da Bloch gaur egun kristautasunaren espikabide ez-erlijioso baten bila ahalegintzen den bakarra. Kristau teologari zenbaitek argitara ditu —hirurogeigarren hamarrekotan hauek ere— guti barru kristau arrazoiengatik ateismo izan litekeenaren lehen eredu teoriko-praktikoak: Hamilton, Van Buren, eta Altizer Estatu Batuetan, Robinson gotzaia Ingalaterran, eta Dorotea Sölle eta Herbert Braun Alemanian. Tokirik ezagatik, ez da posible hemen kristau ateismoaren bideak laburki ere azaltzea, ez eta gaurko teologiaren eta filosofia neo-marxistaren zenbait zati nola bat datozen ikustea; merezi du gai honek liburu bat osoa.

Blochek dioenez, Jainkoa eta honen ahalmena, misterioa eta agintzariak behin betirako gizatiartu egin ditu Jesusek, eta giza itxaropenaren ahalmen kreatzaile soilera mugatu. Prozesu hau paradisuko *Jainko bezalako izango zarete*-rekin hasi zen. Jesus da gizonei begiak irekitzen dizkien suge berria eta dituzten ahalmen ezkutuak azaltzen dizkiena; haurtzaroko zerbutza erlijiosoan, ez-jakinean eta ezinean iraunez ebanjelioaren «argi» hau jaso aurretik, bertan behera utziak zituzten ahalmenok. Sugea —pizti, asaldari eta sendagarri bezala— Jesusen egintzaren sinbolu da. Berak ezarri zion suge ize-na bere buruari: «Moisek basamortuan tupikizko sugea makila baten gainean jaso zuen bezala, era berean komeni da gizonaren semea ere zuhaitz gurutzean jaso izan dadin guztion salbamenerako» (Jn. 3, 14). Jesus da Bibliak kreazioakoa aipatzen duen on eta txarraren jakituriaren zuhaitza, Jainkoaren aurkako. Hau da Jesusen mezua: «Jainkoa bezalakoak izango zarete», «Jesusengan jadanik Jainkoa bera bezalakoak zarete». «Argitze» prozesu hau Moisek egin zuen erlijio biblikoan. Jainkoak, prometaturiko gero baten eta utopia baten izenean esklabuen iraultza eskerga egin zuen heroe erlijioso-politikoak. Job da ateismoraino ere iristen den protesta eta konformagaitasun baten beste adibide bat. Jesus da mesiatar erreinu lurreko bat predikatuz eta lur hontako kondanatupei bere burua emanez, Jainkoaren gizatiartze etengabeko hori burutu duena. Ordurarte Jainkoaren ahalmen salbatzailean igurikitze pasibua besterik ez zegoen tokira, gizon kolektibuen ahalmen utopikoarenganako konfiantza ekarri du Jesusek. Jesusek, munduko iraultza ororen programa bezala, Jainkoaren aurkako iraultza irudikatzen du, Jainkoaren tiraniatiko askagintza eta gizonaren jainkotiartzea. Hura da Jainkoaren amaia eta gizonaren hasera, Jainkorik gabeko gizatiarraren egia ordezka-tzaile.

d. Bloch-en kristologia, eliztar dogmatismoaren ukapen bezala

Sinesdunei ateismoaren lilura eskaintzen dien ateo komentzitu bat da Ernst Bloch. Baina onartzen du erlijioak gizabanakoentzat eta multzoentzat duen eginkizun bat: erlijioa —eta kristautasuna— indar utopiko bat da, justiziaren eta askatasunaren aldeko eragin bat. Segur da exodoaren eta ebanjelioaren erlijioak askatasuna, kritika, iraultza, herexia, eraso, ilustrazioa eta asaldapena erakartzen dituenaz. Moise, Job edo Jesus bezalako sinesdun bat, askatu bat da. Oinarrizko askagintza bezala, ebanjelioaren balioren aldeko hautapena diktadura suerte guztiekin burrukan dago; eta, lehendabizi, kristauen taldean azaltzen diren diktadura suerte ezberdinekin.

Aitortu beharra dugu kristautasun ofizialaren historia, Eliza eta teologia ofizialena, kristau tradizio bat (Eliza nahiz teologia partikular bat) beste tradizio eta multzo era berean kristauei inposatzearen historia izan dela, Indarraren bidez lortutako inposapena (indar ekonomikoa, militarra, diplomatikoa, dogmatikoa...). Ilustrazioaz gero, esate baterako, erromatar katoliktasunaren eta honen teologia ofizialaren historia, kontserbadurismoaren, Integritismoaren, restaurazioaren, absolutismoaren historia izan da, eta, bidebategi, frantziar iraultzaz aurretik hasiak ziren askatasunaren eta aurrerabidearen aurkako erreazioarena. Teologia eta mugimendu erakaitz asko gaitzesteko kausa ez da Jesusen ebanjelioaren araua izan; aitzitik hierarkia-eraren interes materialak babesten zituen ordenu baten aldeko erabaki ofizialekiko ez-adostasuna. Blochek Stalin-en eta Hitler-en diktaduren izugarrikeriekin traumatizaturik (Frankfurt-eko teoria kritikoa sortzaileak bezala: Adorno, Horkheimer, Marcuse, Habermas), utopiaren teoria bat sortu zuen totalitarismo ororen —elitzarrarena barne— gaintze kritiko bezala. Askagintza ahalmenean eta kritik-, orijinaltasun- eta emanzipazio gaitasunean datzate erlijioaren eginkizuna, balioa eta legitimatzea. Baina erlijio hau beratu totalitarismo sortzaile izan da, oraindik erabat deuseztatzeke dauden totalitarismoen sortzaile. Jesus-Paulo kontraioerak barnean zuen hastapenetan beretan kristautasunaren indar dialektikoa: batetik, joera eklesiastikoa (Paulok irudikatzen dituen munduaren berehalako amaia-aren kontzientzia galtzea eta mundu hontan kokatzea; ebanjelioaren radikaltasuna galtzea eta konponketetarako prestutasuna; kristau ideia-aren barneratzea, norberekoitzea eta despolitizatzea; pazientzia, pasibidadea eta konformismoa); eta bestetik, joera ebanjelikoa (Jesusen tenplua desegitearen mezuan eta tradizioaren, legearen, eliztarren eta jainkozaleen arras aurkako mesianismo batetan irudikatzen duen mundu ezagutuaren erabateko hondamendia). Askagintza utopikotzat harturiko erlijioak, kristautasuna eta Eliza bereiztea eskatzen du. Argi Harotik honako teoria teologiko garrantzitsuenetan dagerren bereizketa honek eragin handia ukanen du datozen urteetan kristauen sentimenduan. Kristautasuna ez da Eliza, ez da honengan agortzen; eta Eliza ez da, besterik gabe, kristautasunarekin berdintzen. Kristautasun ez-eliztar batek Jesusen tradizio asaldua dogmatismotik askatzea esan nahi du, honen ideologizatze joera zuzentzea.

Euskal mentalidade eta erlijiosidadeak, orain artean beren presupostu naturaletako bat bezala Eliza eta kristautasunaren identidadea izan dutenez, Argi Haroan hasi zen askatasun moderno-aren historiarekin (eta Blochen pentsamendua tradizio hontan aurkitzen da) ohitzen joan beharra dute; eta bide geldi eta zail baina itxaropengarri bati ekin beharra dadukate, euskal mentalidadea oinarritzen duten presupostuak argitzeko; hura determinatu duten

eragile historikoak, hauen kritikaren lehen urratsak; eta, horrela, euskal kultur taldea oraindik egiztatu gabeko askatasunen historiarekiko aislamendu kulturaletik atera dadin aukerak sortzeko eta gaur eguneko ikusmuga kulturala den bigarren «Argi Haroa»-ren dinamikan sartzeko.

... ..

Euskal mentalidade honi ez zaio arrotz Bloch marxista zaharraren mezu askatzaile eta ateoak. Aitzinateko gure baserritarrentzat, esa baterako, «heroe zibilizatzaileak» ziren sainduak, Jainkoaren boterearen espa zuten suge jakintsu suerte batzuk, herriaren zerbitzurako Moise berriak. S. Martin, konkretuki, izate mitiko arkaikoei gizonentzat on ziren zenbait sekretu tekniko harrapatu zizkiena zen gipuzkoar zaharrentzat. J. M. Barandiaranek ipuin hau jaso du Ataunen:

Denborān batēn Muskiko koban Baxajaunek bizi ize ementzien. An, inguruko mendigañetako lurrek ebālitta, sekulako garik bil-tze emen zittuzten. Bēretan kristauek bizi ementzien, da artēn ez ementzōen garik eitten, galazik ez da.

Bein Samartintxiki, botin aundiatzōk jantzitta, io emen da Muskiko kobā; ta ango garik pilāk ikusitta, beāri ziñiek saltoko ari-ñāgo eraiñ Baxajaunekin apūsto eittēndo.

Baīta Baxajaunek bealdiko errūn eraiñ ementziēn; Samartintxiki berriz garipillēn erdia eroi ementzan; baño baita botiñiek galalez betēre. Gero, andi aldeinda, Samartintxiki bē etxea zetorrela, Baxajaun bati buruatu emen zitzaion ark botiñietan galazie zea-marrela, ta artu aizkoratxikie ta bota ementzion; baño ez ue arrapau. Aizkora txikie Olasāstiko [Ataungo San Gregorio hara-neko gaztainadia] gaztiñaipurdiatēn sartu ementzan.

Kristauek ez ementzēkien garie noaiz eiñ; baño alakoatēn ba-tēbatek Baxajaun bati aitu ementzion nola algaraz eittentzōn:

¡Ja jaaai! Balēkia, artuko likenea:
Orr irtete arto eitte.
Or erorte gurl eitte.
Ta San Lorentzōta arbi eitte.

Urduti zāldu ementzan garie erri danetā (2).

Martin txikik, euskal ipuin zahar hontan, Blochen eta neo-marxisten Je-susek duen egiteko berbera du: jainkoen sekretuak gizonen onerako lapur-tzen dituen heroe indartsu eta zuhurra da. Orduan, jainko-tiranoak «ilustra-tuak» izan diren gizonen inbidia du eta haiek desegiteko asmoa hartzen du;

baina sugearen eta asaldatuaren tradizioa, denboraren joanean, gero eta nagusiagotzen doa, haren aurka. Lapurketaren ondoren, jainkotasunak ez du batere sentidurik, eta munduan, gizartean eta historian gizonaren bizitza betetan gizatiarra hasten da. Hala eta guztiz ere Jesusen —Nazaretoko gizonaren— tradizioak badu baliorik haren desarroiloan, kultura berri batetako balio berrien inspiratzaile bezala.

Euskaratzaile: Jexux Odriozola

Bibliografia

1. E. BLOCH, *Atheismus in Christentum. Zur Religion des Exodus und des Reiches* (Ateismoa Kristautasunean. Irteerako eta Erreinuko Erliioaz), Frankfurt a. M. 1968. Liburu hontan bildu du Bloch-ek erlijioari buruzko bere kritika; eta ene artikulua hau, haren inguruan moldatu reflesio bat da, batez ere hango jesulogiarena (170-243 orr.). Eskemaz, jadanik agertua zuen Bloch-ek erlijioari buruzko bere pentsakera *Das Prinzip Hoffnung* (Itzaropena Printzipioa), Suhrkamp 1970, bere lan eskergaren hirugarren alean (1482-1504 orr.).
2. Erliioaren kritika marxistaren aldakuntzaz (Lenin arte):
 1. FETSCHER, «Cambios en la crítica marxista de la religión», in *Concilium* 16 (1966) 291-310 orr.
3. Nazaretoko *Jesusi buruzko ardura* berriaz:
 1. H. GIERIG, «Jesus Christus in der Philosophie der Gegenwart» (Jesus kristo egungo filosofian), in *Festschrift zu K. WITTE*, 45-57 orr.
 2. W. D. MARSCH, «Ein Reich Gottes ohne Gott: religiöses Interesse an Religionskritik» (Jainkorik gabeko Jainkoaren Erreinu bat: erlijioaren kritikaz ardura erlijiosoa), in *Lutherische Monatshefte* 11 (1972) 351 eta hurr. orr.
 3. L. SCHROTOFF, «Der Mensch Jesus im Spannungsfeld von Politischer Theologie und Aufklärung» (Jesus gizona teologia politikoaren eta ilus-

trazioaren arteko tentsioan), in *Theologia Practica*, 1973 azaroa, 243-257 orr.

4. Bloch-en erlijio kontzetuaz

W. D. MARSCH, «Eritis sicut Deus. Das Werk E. Blochs als Frage an christliche Ethik» (Jainkoa bezalako izanen zarete. Bloch-en lana, kristau etikari galdekizun bezala), in *Philosophie im Schatten Gottes*, Gütersloh 1973, 39-73 orr.

J. MOLTMANN, «Das Prinzip Hoffnung» und die christliche Zuversicht. Kritische Bemerkungen zu E. Blochs Religionskritik («Itxaropena Printzipioa» eta kristau itxaropena. Bloch-en erlijioaren kritikari erreparoak), in *Evangelische Theologie*, 1963.

W. PANNENBERG, «Der Gott der Hoffnung» (Itxaropenaren Jainkoa), *E. Blochs zur Ehre* 1965 elkar-laneko liburuan.

H. SONNEMANS, «Hoffnung ohne Gott?» (Itxaropena Jainkorik gabe?), In Konfrontation mit E. Bloch, Herder 1973.

P. TILLICH, «Das Recht auf Hoffnung» (Itxaropenerako eskubidea), *E. Blochs zur Ehre* 1965 elkar-laneko liburuan.

5. Bloch-en ateismoaz

H. GOLLWITZER, «E. Blochs atheistische Deutung der biblischen Rede von Gott» (Jainkoari buruzko lengoala biblikoaren interpretapen atea, E. Bloch-en arabera), in *Die Existenz Gottes im Bekenntnis des christlichen Glaubens*, München 1964.

Th. HEIM, «Blochs Atheismus» (Bloch-en ateismoa), in *E. Blochs zur Ehre* 1965 elkar-laneko liburuan.

R. STRUNK, «Atheismus um des «noch ungewordenen Menschenwesens» willen» (Ateismoa «giza izate oraindik errealizatu gabekoa»ren izenean), in *Gott*, A. Grabner-Haider-ek argitaratua, 101 eta hurr. orr.

6. Bloch-en marxismoaz

Ch. ERTEL, «Der Marxismus bei E. Bloch» (Marxismoa Bloch baitan), in *Lebendiges Zeugnis*, 1972 martxoa, 76-82 orr.

J. MOLTMANN, «Messianismus und Marxismus» (Mesianismoa eta Marxismoa), in *Über E. Bloch*, Suhrkamp, 42-60 orr.

7. Ilustrazioaz

G. SCHWAIGER, «La Ilustración desde una perspectiva católica», in *Concilium* 27 (1967), 93-111 orr.

V. PALACIO ATARD, *Los españoles de la Ilustración*, Guadarrama 1965.

A. CARPENTIER, *El siglo de las luces*. Barral Editores.